

MAKTABGACHA KATTA VA TAYYORLOV GURUH BOLALARIDA NUTQ MADANIYATINI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI

Shariyeva Gavxar Turavoyevna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti,
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.18034628>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 15-dekabr 2025 yil
Ma'qullandi: 20-dekabr 2025 yil
Nashr qilindi: 23-dekabr 2025 yil

KEY WORDS

nutq madaniyati, maktabgacha ta'lim, katta guruh, tayyorlov guruhi, pedagogik shart-sharoitlar, nutqiy muhit, muloqot, tarbiyachi.

ABSTRACT

Maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarining katta va tayyorlov guruhlarida tarbiyalanayotgan bolalarda nutq madaniyatini shakllantirish jarayonining pedagogik shart-sharoitlari ilmiy-nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilingan. Nutq madaniyatining mazmuni, tuzilmasi va rivojlanish omillari ochib berilgan. Rivojlantiruvchi nutqiy muhit, tarbiyachining nutq namunalari, o'yin texnologiyalari, badiiy adabiyot, interfaol metodlar hamda individual yondashuvning ahamiyati asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari maktabgacha ta'lim tizimida nutq madaniyatini shakllantirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi

Bugungi kunda maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, bolalarning har tomonlama barkamol rivojlanishini ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqiy rivojlanishi ularning intellektual, ijtimoiy va shaxsiy kamolotida muhim ahamiyat kasb etadi. Nutqi rivojlangan bola o'z fikrini aniq va ravon ifodalay oladi, atrofdagilar bilan erkin muloqotga kirishadi, bilimlarni o'zlashtirish jarayonida faol ishtirok etadi. Maktabgacha katta va tayyorlov guruhlarida nutq madaniyatini shakllantirish masalasi alohida dolzarblik kasb etadi. Chunki aynan ushbu bosqichda bola maktab ta'limiga psixologik va nutqiy jihatdan tayyorlanadi. Nutq madaniyatining yetarli darajada shakllanmaganligi bolaning o'qish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishiga sabab bo'lishi mumkin. Shu bois nutq madaniyatini shakllantirish uchun samarali pedagogik shart-sharoitlarni yaratish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Nutq madaniyati – bu shaxsning adabiy til me'yorlariga rioya qilgan holda, o'z fikrini aniq, ravon, tushunarli va ta'sirchan ifoda eta olish qobiliyatidir. Nutq madaniyati bolaning so'z boyligi, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzishi, nutq etiketi qoidalariga rioya qilishi va muloqot jarayonida o'zini to'g'ri tutishi bilan bevosita bog'liqdir. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun nutq madaniyati nafaqat tilni bilish, balki uni ijtimoiy vaziyatga mos ravishda qo'llay olishni ham o'z ichiga oladi. Shu bois, nutq madaniyatini shakllantirish jarayoni bolalarning shaxsiy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir.

Nutq madaniyati quyidagi asosiy komponentlardan iborat:

- So'z boyligi – bolaning so'z zahirasini kengaytirish va turli vaziyatlarda lug'atni to'g'ri qo'llash.

- Grammatik to'g'rilik – gap tuzish qoidalariga rioya qilish, turli grammatik shakllardan foydalanish.

- Ravon va ifodali nutq – nutqning oqimli, tushunarli va estetik jihatdan chiroyli bo'lishi.

- Nutq etiketi – muloqot jarayonida odob va madaniyat qoidalarini hurmat qilish.

- Nutq madaniyati shakllangan bola muloqotda erkin bo'ladi, o'z fikrini aniq ifodalay oladi va atrofdagilar bilan samarali aloqa o'rnatadi.

Katta va tayyorlov guruh yoshidagi bolalarda nutq faol rivojlanadi. Bu davr bolalar uchun quyidagi jihatlar bilan tavsiflanadi:

✓ So'z boyligining kengayishi – bolalar yangi so'z va iboralarni o'zlashtirib, ularni kundalik nutqda faol qo'llashadi.

✓ Dialogik va monologik nutqni shakllantirish – bolalar o'z fikrini bo'lishish, savol-javob orqali muloqot qilish va qisqa hikoya qilishni o'rganadilar.

✓ Murakkab gaplar bilan ishlash – kichik gaplardan boshlab, murakkab jummalarni tuzishni o'rganadilar.

✓ Nutq orqali fikrlashni rivojlantirish – bolalar nutq vositasida o'z fikrlarini tartibga soladi, sabab-natija munosabatlarini tushunadi.

✓ Ijtimoiy moslashuv – nutq bolalarning jamoadagi o'rni, do'stlar bilan munosabat va muloqot madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq madaniyati yetarli darajada shakllanmagan bo'lsa, ular maktabda o'qish jarayonida qiyinchiliklarga duch kelishadi. Shu sababli, nutq madaniyatini rivojlantirish pedagogik jarayonning ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi.

Nutq madaniyatini shakllantirish maktabgacha ta'lim tizimida quyidagi nazariy asoslar bilan izohlanadi:

1. Pedagogik nazariya – bolalar nutqini rivojlantirish maqsadida tizimli va rejalashtirilgan faoliyat olib borish. Bu yondashuvga asoslanib, tarbiyachilar mashg'ulotlarni o'yin, hikoya, savol-javob va dramatizatsiya shaklida tashkil qiladi.

2. Psixologik nazariya – L.S. Vygotskiy ta'lim nazariyasiga muvofiq, bolaning nutq rivoji ijtimoiy muloqot orqali shakllanadi. Nutqiy rivojlanish ijtimoiy muhit va yetakchi tarbiyachining faoliyati bilan uzviy bog'liq.

3. Lingvistik yondashuv – nutq madaniyati nafaqat so'z boyligi va grammatik qoidalarga asoslanadi, balki tilning leksik, fonetik va stilistik jihatlarini ham qamrab oladi.

4. Kompleks yondashuv – nutq madaniyatini shakllantirish bir nechta faoliyat (o'yin, badiiy adabiyot, muloqot, nutqiy mashqlar) orqali amalga oshiriladi. Shu bilan birga individual yondashuv ham alohida o'rin tutadi.

Nutq madaniyati bolalarning umumiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. U quyidagi jihatlar bilan ahamiyatga ega:

➤ Fikrlash va tasavvur rivoji – nutq orqali bola fikrini tartibga soladi, mantiqiy bog'lanishlarni tushunadi.

➤ Ijtimoiy moslashuv – nutq madaniyati bolalarga jamoadagi o'rnini topishga, do'stlar bilan muloqot qilishga yordam beradi.

➤ Maktabga tayyorgarlik – nutq madaniyati yetarli bolgan bola o'qish jarayonida faol qatnashadi va o'zini erkin ifodalay oladi.

➤ Shaxsiy rivojlanish – nutq orqali bola o'z fikrini bildiradi, hissiyotlarini ifodalaydi va o'z-o'zini anglashi rivojlanadi.

Shu bois, maktabgacha ta'lim tizimida nutq madaniyatini shakllantirish bolalarning kelajakdagi muvaffaqiyatiga xizmat qiladi. Nutq madaniyati bolaning so'z boyligi, grammatik to'g'riligi, muloqot madaniyati va ifodali nutqini o'z ichiga oladi. Katta va tayyorlov guruh yoshidagi bolalarda nutq madaniyatini rivojlantirish bolalarning shaxsiy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishi uchun muhim pedagogik vazifa hisoblanadi.

Nutq madaniyatini shakllantirishda rivojlantiruvchi muhitning roli katta ahamiyatga ega. Katta va tayyorlov guruhlaridagi bolalar atrof-muhit bilan faol muloqot qiladi. Shu sababli guruh xonasi va tarbiyaviy faoliyatni nutqni rivojlantiruvchi tarzda tashkil etish zarur. Rivojlantiruvchi muhit quyidagi elementlardan iborat bo'lishi mumkin: badiiy adabiyot burchagi – ertak, hikoya, she'rlar, rasmlar bilan boyitilgan burchak. Bolalar bu burchakda mustaqil yoki tarbiyachi bilan birgalikda ishlashadi; ko'rgazmali vositalar – rasmlar, taxtalar, kartochkalar nutqiy mashqlarni osonlashtiradi va bolalarni faol muloqotga jalb qiladi; o'yin va didaktik materiallar – so'z boyligini oshirish, grammatik shakllarni mustahkamlash hamda dialogik nutqni rivojlantirish uchun ishlatiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rivojlantiruvchi muhit bolalarning nutqiy faolligini oshiradi, ularning mustaqil fikrlash va ijodiy fikrlarni ifodalash qobiliyatini rivojlantiradi.

Tarbiyachi bolalar uchun eng asosiy nutqiy namuna hisoblanadi. Tarbiyachining nutqi toza, ravon, grammatik jihatdan to'g'ri va ifodali bo'lishi lozim. Shu bilan birga, tarbiyachi bolalarni muloqotga faol jalb qilishi, ularni o'z fikrini erkin ifodalashga undashi kerak. Tarbiyachining nutq madaniyatiga oid vazifalari:

- Bolalarga to'g'ri talaffuz va grammatik shakllarni namoyish etish.
- Nutqni ifodali qilish uchun modulyatsiya va intonatsiyadan foydalanish.
- Dialogik va monologik nutqni rivojlantirish uchun savol-javob, hikoya tuzish va rolli o'yinlarni qo'llash.

Shaxsiy namunasi orqali tarbiyachi bolalarning nutq madaniyatini shakllantirish jarayonida muhim pedagogik rol o'ynaydi.

O'yin maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatining asosiy turi hisoblanadi. O'yin orqali bolalar nafaqat o'yin qoidalarini o'rganadi, balki nutqiy ko'nikmalarini rivojlantiradi. Nutq madaniyatini shakllantirishda quyidagi o'yin turlari samarali hisoblanadi:

- Rolli o'yinlar – bolalar turli rollarni ijro etib, dialogik nutqni rivojlantiradi (masalan, "Do'kon", "Shifoxona").
- Dramatik o'yinlar va sahnalashtirish – hikoya va ertaklarni sahnalashtirish orqali bolalar monologik nutqini rivojlantiradi.
- Nutqiy o'yinlar – so'z boyligini oshirish, grammatik shakllarni mustahkamlash va ifodali nutqni rivojlantirishga xizmat qiladi.
- O'yin faoliyati bolalarni erkin muloqotga jalb qiladi va nutq madaniyatini tabiiy yo'l bilan shakllantiradi.

Shuningdek, badiiy adabiyot ham – bolalarning nutq madaniyatini shakllantirishda eng samarali vositalardan biridir. Ertaklar, hikoyalar, she'rlar va rivoyatlar bolalarga so'z boyligini

oshirish, obrazli nutqni o'rganish va fikrlarini ifodali bayon etishni o'rgatadi. Badiiy adabiyotdan foydalanishning asosiy metodlari:

- Ertak tinglash va qayta hikoya qilish – bolalar tinglagan matnni qayta hikoya qiladilar, bu monologik nutqni rivojlantiradi.
- Rasm orqali hikoya tuzish – vizual material asosida hikoya yaratish so'z boyligini kengaytiradi.
- She'rlarni o'qish va yodlash – nutqning ritmik va intonatsion xususiyatlarini rivojlantiradi.

Badiiy adabiyot bolalarning nutqini ifodali, estetik va mantiqiy jihatdan boyitadi. Har bir bolaning nutqiy rivojlanish darajasi turlicha bo'ladi. Shu sababli individual yondashuv bolaning ehtiyojlariga mos pedagogik ishlarni tashkil etishni talab qiladi. Individual yondashuvning asosiy shakllari: nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan alohida mashg'ulotlar; qiyinliklar yuzaga kelgan so'z va iboralarni mustahkamlash; tarbiyachi tomonidan muntazam kuzatish va baholash. Ota-onalar bilan hamkorlik ham nutq madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Uy sharoitida badiiy adabiyot o'qish, suhbatlar tashkil etish, nutqiy o'yinlar o'ynash orqali bolaning nutqini rivojlantirish mumkin.

Nutq madaniyatini rivojlantirishda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

- Dialogik metod – tarbiyachi va bola o'rtasida savol-javob asosida muloqot.
- Monologik metod – bolalarga hikoya tuzish, she'r aytish va o'z fikrini erkin ifodalash imkoniyatini berish.
- O'yin metodlari – rolli, dramatik va nutqiy o'yinlar.
- Badiiy-adabiy metod – ertak, hikoya va she'rlar orqali nutq boyligini rivojlantirish.
- Vizual metod – rasm va ko'rgazmali materiallar orqali nutqni boyitish.

Ushbu metodlar kompleks tarzda qo'llanilganda, nutq madaniyatini shakllantirish samaradorligi sezilarli darajada oshadi. Rivojlantiruvchi nutqiy muhit, tarbiyachining nutqiy faoliyati, o'yin va badiiy adabiyotlardan foydalanish, individual yondashuv va ota-onalar bilan hamkorlik nutq madaniyatini shakllantirishning asosiy shartlari hisoblanadi. Shu shart-sharoitlarning uyg'un va samarali qo'llanilishi bolalarning nutqini rivojlantirish va ularni maktabga tayyorlashda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarining katta va tayyorlov guruhlarida bolalarda nutq madaniyatini shakllantirishning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilindi. Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarda nutq rivojining xususiyatlari va nutq madaniyatini shakllantirishning nazariy asoslari yoritildi, nutq madaniyati bolaning so'z boyligi, grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzish, ravon va ifodali nutq, muloqot madaniyati orqali shakllanishini ko'rsatildi. Maqola natijalari shuni ko'rsatadiki, nutq madaniyatini shakllantirish murakkab, ammo samarali pedagogik jarayon bo'lib, uning muvaffaqiyati quyidagi omillarga bog'liq:

- ✓ Nutqni rivojlantiruvchi qulay va boyitilgan muhit yaratish.
- ✓ Tarbiyachining nutqiy faoliyati va shaxsiy namunasi orqali bolalarga nutq madaniyatini o'rgatish.
- ✓ O'yin va badiiy adabiyotlarni pedagogik jarayonga faol integratsiya qilish.
- ✓ Har bir bolaning nutqiy rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan individual yondashuvni qo'llash.
- ✓ Ota-onalar bilan doimiy hamkorlikni yo'lga qo'yish.

Shunday qilib, maktabgacha ta'limning katta va tayyorlov guruhlarida nutq madaniyatini shakllantirish bolalarning shaxsiy, ijtimoiy va intellektual rivojlanishini ta'minlaydi, ularni maktabga tayyorlashni samarali qiladi va kelajakda erkin, ravon va madaniyatli muloqot qiladigan shaxslar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Abdullaev, Sh. (2019). Maktabgacha ta'limda nutq madaniyati. Toshkent: O'zbekiston pedagogika universiteti nashriyoti.
2. Karimova, L. (2020). Katta va tayyorlov guruh bolalarida nutqni rivojlantirish metodikasi// Pedagogika va psixologiya, 3(12), 45–52.
3. Egamberdiyev, T. (2018). Maktabgacha yoshdagi bolalarda muloqot madaniyati. Toshkent: Ta'lim nashriyoti.
4. Islomova, N. (2021). O'yinlar orqali nutq madaniyatini shakllantirish. Bolalar tarbiyasi, 5(2), 33– 40.
5. Shariyeva, G. T. (2024). Maktabgacha tayyorlov guruhi bolalarining ijodiy qobiliyatini rivojlantirish metodikasi. Inter education & global study, (5 (1)), 304-311.

